

Einde en nieuw begin

De verrijkende en verreikende historie van Oikos

Het is een vreemde ervaring om vandaag te midden van u allen te spreken over de verrijkende historie van Oikos. Het einde van de organisatie Oikos is niet het einde van een beweging die al begonnen was voor Oikos (en IKVOS en OSACI) en die ook niet ophoudt na de opheffing van Oikos. Ook al weten we nog niet precies wie de dragers zullen zijn van dat nieuwe begin; we weten ook niet waar, wanneer en hoe dat nieuwe begin zal ontspruiten en opbloeien, maar het gebeurt wel.

Het is ook een vreemde ervaring om hier te staan te midden van mensen met wie ik de afgelopen jaren op allerlei manieren heb samengewerkt. Bovendien is het een unicum dat de partners – en voor me zelf sprekend familieleden en vrienden - van de laatste vijf Oikos medewerkers present zijn. Om nooit uitgesproken redenen hielden we collega's en partners altijd gescheiden.

Vanmiddag zal ik terugblikken op Oikos en beide voorlopers. Deze terugblik zal gekleurd zijn door mijn eigen ervaringen. Ik ga in op onze missie en visie, op onze successen en het einde van Oikos, om zo uit te komen bij de verwachting van nieuw begin.

Het kan anders

Oikos profileerde zich als een organisatie die bij wil dragen aan verandering, nooit als een 'hulpclub'. Het kan anders! Het kan eerlijk, het kan duurzaam en het kan samen! We spraken zelfs over de Grote Transitie. Professor Wessel Verdonk¹, oud-voorzitter van OSACI, omschreef in 1983 ons werk als het onderzoeken van de werkelijkheid op de mogelijkheden haar te humaniseren. Deze uitspraak maakte destijds diepe indruk op mij en ze is voor mij ook altijd leidend gebleven. De kiemen voor verandering zijn al aanwezig in de werkelijkheid van alledag, met al haar goede en kwade machten, met haar kwetsbaarheid en traagheid, onverschilligheid en verontwaardiging, mogelijkheden en beperkingen en vooral de dilemma's. Het is aan mensen om de tekenen van hoop en aanzetten tot verandering te zien, te benoemen en te ontwikkelen.

De agenda van Oikos bestond uit grote mondiale vragen. Ongelijkheid is op een abstract niveau de ons centrale thema geweest. Aanvankelijk vooral economisch en politiek ingevuld, later ook ecologisch (duurzaamheid) en cultureel (religie, levensbeschouwing). Daarbij raakte Oikos ook nauw betrokken bij vragen rond sociale cohesie, verscheidenheid en polarisatie. De kracht van Oikos was dat die grote mondiale vragen verbonden werden met het dagelijks leven. Wat betekenen die vragen voor de eigen houding, voor het eigen gedrag en voor het beleid? Wat kun je doen vanuit de eigen positie als aandeelhouder, als spaarder, als burger of als organisatie? Wat zijn de randvoorwaarden om aan de slag te kunnen gaan? Oikos verbond dergelijke vragen met actie en reflectie, beweging en wetenschap.

Het interkerkelijk karakter van Oikos kwam vooral tot uitdrukking in de samenstelling van het bestuur en de kring van partnerorganisaties. Oikos is zelden of nooit namens de samenwerkende kerken naar buiten getreden. Tegelijkertijd bewoog Oikos zich volop binnen de oecumene. Primair vanuit de missie die sterk gekleurd werd door richtinggevende waarden als rechtvaardigheid,

duurzaamheid en participatie². Secundair door de internationale netwerken waarbinnen Oikos opereerde: Oikosnet, Wereldraad van Kerken en Conferentie van Europese Kerken. Uiteraard was deze kerkelijke connotatie onderwerp van gesprek, zowel intern als extern. Voor de een was het een steen des aanstoots, voor de ander een bron van inspiratie en informatie. Dat is denk ik ook bijna eigen aan organisaties die staan in de brede christelijke traditie. Het is altijd weer zoeken naar vormen om gezamenlijk gestalte te geven aan die identiteit, waarbij de exacte verwoording het minst belangrijk is. De mores prudentie domineerde de juris prudentie.

De laatste tijd spreken we over de vijf *resources for the management of meaning*³: informatie, kennis, waarden, geloof en gemeenschap. Deze vijf bronnen van betekenisgeving zijn onderling verbonden. We kunnen niet zonder deze bronnen, tenminste als we de pretentie hebben om verantwoord te handelen. Maar je hoeft om samen te werken niet al die bronnen met elkaar te delen. Niet voor niets zocht Oikos de samenwerking met organisaties en bewegingen die qua geloof en gemeenschap anders gekleurd waren. Maar we deelden wel de analyse en de strategie. Tegelijkertijd betekent het benoemen van deze *resources* ook de volmondige erkenning van een publieke rol van geloof en geloofsgemeenschappen. Als ergens dat 'geloof' tot uitdrukking komt is dat misschien wel in die prachtige uitspraak van Harry de Lange, namelijk dat we niet het recht hebben om de moed te verliezen.⁴

Verrijking

Het einde van Oikos roept ook de vraag naar toegevoegde waarde van Oikos, de verrijking die Oikos bood. Mijn ongemak bij deze vraag zit in het gegeven dat het werk van Oikos vaak deel uitmaakte van samenwerkingsverbanden. De successen kunnen niet alleen aan Oikos toegerekend worden. Het ging vaak om co-creatie. Dit gezegd hebbende maak ik hierbij onderscheid in vier werkvelden: Reflectie en onderzoek (1), actie en handelen (2), dienstverlening (3) en het jongerenprogramma oikosXplore. Op de een of andere manier viel dat programma nooit binnen de vaste kaders. Dat is maar goed ook!

Reflectie en onderzoek

Als het gaat om 'reflectie en onderzoek' zie ik als belangrijke thema's Wapenproductie en Wapenhandel⁵, voedselzekerheid en Landbouw⁶, Duurzame Welvaart⁷, Geloof en economie⁸; en Religie en Ontwikkeling⁹. Daarom heen kwamen ook andere – hiermee verbonden - thema's aan de orde zoals Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen, Migratie, Integratie en Technologie. Ook vanuit IKVOS zijn wel studies verricht.¹⁰

Actie en handelen

Op het terrein van lobby en campagnes was Oikos zeer nauw betrokken bij opzet en uitvoering van de internationale Jubilee campagne voor het kwijtschelden van buitenlandse schulden, koffieacties van het Interkerkelijk Overleg Wereldvoedselvraagstuk en de koffiecoalitie, de voorbereidingen op het uiteindelijke Fair Climate Fund, de wereldburger campagne, de EEN-campagne rond de Millennium doelstellingen en de campagne tegen belastingontwijking (Tax Justice). In het verleden stond een van de voorlopers (OSACI) van Oikos ook aan de basis van acties van aandeelhouders die

zich uitspraken tegen apartheid of tegen bewapening. De andere voorloper (IKVOS) kwam in actie ten gunste o.a. van kleine boeren in Nederland, textiel- en thuisarbeiders en migranten.

Dienstverlening

Oikos heeft een groot aantal netwerken en organisaties ondersteund door het beschikbaar stellen van menskracht en administratie. Deze netwerken opereerden veelal onder eigen naam: Africa in Motion, Nederlandse Platform Millenniumdoelen, Migrantenweek, Platform Militarisme, Kenniscentrum Religie en Ontwikkeling, Andersom, Geloof in je Project, Stichting Kerk en Wereld, Interkerkelijk Overleg Wereldvoedselvraagstuk, Jubilee Nederland, Tax Justice Nederland. Oikos was in deze dienstverlening vaak onzichtbaar; we zetten ons wel – meestal succesvol – in voor een goede onderlinge samenwerking en – vanzelfsprekend voor de gedeelde missie.

Ook voerde Oikos allerlei opdrachten uit voor derden. Succesvol waren de onderzoeken naar het maatschappelijk rendement van kerken, moskeeën en ouderenorganisaties. Ook noem ik de internationale trainingen in het kader van *Dialogue for Peaceful Change* (conflictransformatie), ontwikkeld in samenwerking met de *Corrymeela Community* in Noord-Ierland.

OikosXplore

Het jongerenprogramma oikosXplore verdient een aparte vermelding. Het is begonnen als een programma om het draagvlak voor internationale samenwerking onder jongeren te verbreden en te verdiepen. In zekere zin had dit programma in het begin een missionair karakter. Al spoedig werd gekozen voor een omslag, namelijk door te zoeken naar aansluiting bij de leefwereld van de jongeren zelf. Dat maakte de koppeling met lopende campagnes lastig, de jongeren moesten zelf hun conclusies trekken. De effecten van oikosXplore waren ongekend groot, in termen van mensen die op eigen wijze gemotiveerd en goed toegerust aan de slag gingen.

Einde

Ondanks dit alles kwamen we vorig jaar tot de conclusie dat de organisatie Oikos niet toekomstbestendig was. Een aantal belangrijke en (voor ons) grote meerjaren overeenkomsten met partnerorganisaties was of werd beëindigd. Achter die simpele constatering gaan bredere veranderingen schuil: ontkerkelijking, bezuinigingen op internationale samenwerking en andere prioriteiten van onze partnerorganisaties. Deze veranderingen kwamen niet uit de lucht vallen. Maar we misten het vermogen (letterlijk en achteraf gezien ook figuurlijk) om daarop in te spelen. De aanleiding tot deze bijeenkomst is dat niet gelukt om een gezamenlijk antwoord te vinden. Het is nu niet de plek en de tijd om de verschillende pogingen te evalueren. Het blijft waardevol en betekenisvol om in de werkelijkheid te zoeken naar aanzetten tot humaniseren, deze te verkennen en te versterken. Maar het organisatie- en verdienmodel van Oikos biedt niet meer het voertuig om die verkenning uit te voeren.

Dank

Oikos maakte altijd deel uit van een breed netwerk van kerkgenootschappen, maatschappelijke bewegingen, ontwikkelingsorganisaties, fondsen en universiteiten. Opdrachten, financiering en samenwerking maakten deel uit van dat netwerk. Zonder hen, zonder u, heeft Oikos niet kunnen werken. Die afhankelijkheid was zowel de kracht als de zwakte van Oikos.

Oikos heeft altijd ook enkele honderden particuliere donoren gekend. Zij maakten het mogelijk om net wat meer dan het gewone te doen. Een enkele donor was zelfs uitzonderlijk genereus. Wij zijn alle donoren en haar in het bijzonder, zeer erkentelijk voor de geboden steun.

Vele bestuurders en collega's maakten gedurende kortere of langere tijd op geheel eigen wijze deel uit van IKVOS, OSACI en Oikos. Ik heb velen zien komen en ook weer zien gaan. We deelden soms vreugde en verdriet, ook in het persoonlijke leven. Al die collega's en bestuurders hebben veel gegeven aan Oikos: tijd, creativiteit, eigen wijsheid en volharding. Ik noem geen namen van bestuurders en collega's, maar ik wil hier uitzondering maken: Piet Terhal. Hij was jarenlang voorzitter van het bestuur van Oikos, ook in lastige tijden. Hij stimuleerde ons bij zoeken naar 'wegen naar een menswaardige toekomst'¹¹.

Nieuw begin

In de uitnodiging verwijzen we naar een nieuw begin. Sommigen van u lezen hier terecht een verwijzing in naar Feitse Boerwinkel¹². Het einde van de organisatie Oikos is niet het einde van het al doende zoeken naar een menswaardige toekomst. Die zoekende beweging was er al voor de oprichting van IKVOS, OSACI en Oikos en zal ook blijven na de opheffing van Oikos. Wij waren daar al met al ruim 40 jaar een voertuig van, niet meer en ook niet minder.

Oikos groeide en bloeide in die veertig jaar. Wat nu rest is wat zaaizaad¹³, uitgestrooid in de akkers van kerk en wereld. Het zaaizaad zal vroeg of laat ontkiemen. We zijn als het ware uitgedaagd om te leven van wat komt¹⁴.

De verleiding is groot om net wat concreter te worden. Het jongerenprogramma OikosXplore krijgt een vervolg bij de stichting Noordbaak; *Tax Justice* Nederland is nu ondergebracht bij SOMO. Religie en ontwikkeling is min of meer verstrooid over universiteiten en ontwikkelingsorganisaties. *Dialogue for Peaceful Change* gaat minimaal door via de wereldwijde netwerken van trainers. Het zou goed zijn als er ook nog een steunpunt in Nederland komt. *Africa in Motion* is al enkele jaren geleden verzelfstandigd. Het *Platform voor een Duurzame en Solidaire Economie* brengt organisaties, bewegingen en mensen samen die werken aan de 'Grote Transitie'. Vanuit de kerken zijn mensen op tal van plaatsen present om mensen die naar de marge gedrukt worden, terzijde te staan. Hopelijk bieden de kerken ook voldoende gelegenheid tot contemplatie en maatschappelijke activering. Nieuwwij zoekt wegen om om te gaan met de verschillen en de verscheidenheid in de samenleving. De Correspondent en kwaliteitskranten zoals Trouw dragen bij aan het vermogen onderscheid te maken tussen nieuws en nepnieuws.

In het boek over Oikos dat dit najaar verschijnt, probeer ik wat dieper in te gaan op de nalatenschap van Oikos, juist ook in het licht van de grote uitdagingen van deze tijd: gelijkheid, duurzaamheid en sociale cohesie. De unieke positie van Oikos lag bij het verkennen van de eerdergenoemde vijf bronnen van verandering en betekenis: informatie, kennis, waarden, geloof en gemeenschap. De toekomst zal leren hoe deze weer gestalte zal krijgen. De verrijkende historie van Oikos kan hierbij van dienst zijn. Zo kan de nalatenschap van Oikos ver reiken.

Eindnoten

¹ Prof. dr. W.E. Verdonk (1928-1986) was van 1982 tot zijn dood voorzitter van het bestuur van OSACI. A. Vos en zijn collega's verzamelden zijn intellectuele nalatenschap in het boek *Ongehoord. Uit de nalatenschap van W.E. Verdonk* (1988).

² Menno R. Kamminga, *Onderweg naar overvloed. Naar een oecumenische visie op ontwikkeling en ontwikkelings samenwerking* (2001)

³ Wolfgang Lenz (Oikosnet) heeft het concept van *resources for the management of meaning* geïntroduceerd en aangereikt.

⁴ Greetje Witte-Rang schreef onder de titel '*Geen recht de moed te verliezen*' (2008) een dissertatie over het leven en werken van dr. H.M. de Lange (1919-2001). Harry de Lange stimuleerde – samen met o.a. Bob Goudzwaard en Hans Opschoor - het gesprek over economie en ethiek binnen de Nederlandse en internationale oecumene.

⁵ Dit thema speelde vooral in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw. Pax Christi, het Interkerkelijk Vredesberaad, de Franciscanen en ook de Raad van Kerken waren de belangrijkste kerkelijke afnemers van het werk. Bewapening, economie, technologie, werkgelegenheid en ontwikkeling waren de aandachtsvelden.

⁶ Samen met Justitia et Pax richtte het onderzoek zich in de jaren zeventig op de export van en reclame voor babyvoeding in ontwikkelingslanden (gedragscode!), later verbreedde dit thema zich naar het Nederlandse agrocomplex en de Derde Wereld (begin jaren tachtig), externe effecten van het Europees Landbouwbeleid (GATT ronde), Koffiehandel (Interkerkelijk Overleg Wereldvoedselvraagstuk), de Nederlandse landbouw (studie- en werkgroep Raad van Kerken, vanaf eind jaren tachtig), biotechnologie, ethiek en landbouw (jaren negentig). De samenwerking met de stichting Onderzoek Wereldvoedselvoorziening leidde tot de bundel *Wereldvoedselvraagstuk en de rechten van de armen* (1993).

⁷ De aandacht voor het klimaatbeleid vloeide voort uit de samenwerking met de VU en de klimaatwerkgroep van de Wereldraad van Kerken (jaren tachtig/negentig), later gevolgd door *Overbevolking* (1992), *Van grenzen weten* (2006), *Leven alsof het niet op kan* (2006) en *De ceder en de saxofoon* (2012).

⁸ Het thema geloof en economie was lang core business van OSACI. Het varieerde van de ondersteuning van de NVOC (Oikocredit NL), de analyses van de aandelenportefeuilles van ordes en congregaties, de werkgroep Transnationale Ondernemingen van de Raad van Kerken tot en met de onderbouwde kritiek op het economisch systeem. Zie bijvoorbeeld *Uitsluitend participatie. Theologische overwegingen bij globalisering* (2005)

⁹ Dit thema stond centraal van 2003 tot en met 2015. Zie o.a. *Religion and Development. Ways of Transforming the World* (2011) en *Religie en ontwikkeling. Handreikingen voor de praktijk* (2011).

¹⁰ Zie bijvoorbeeld *Maatschappij analyse. Doet u mee?* (1980) en *Het geïnformeerde hart* (1992). Ook waren er IKVOS publicaties over de textiel industrie en thuisarbeid.

¹¹ Piet Terhal, *Wegen naar een menswaardige toekomst* (2015).

¹² Feitse Boerwinkel (1906-1987) was de auteur van o.a. *Inclusief denken* (1966), *Meer dan het gewone* (1977) en *Einde of nieuw begin* (1974)

¹³ Herman Fiolet (1920-2012), oud-secretaris van de Raad van Kerken en oud-bestuurder van OSACI, schreef het boek *Als de graankorrel niet sterft ... Geloof leeft van vernieuwing* (1991).

¹⁴ Deze zin verwijst naar een boek van Erik Borgman, *Leven van wat komt. Een katholiek uitzicht op de samenleving* (2017)